

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ**

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ ЗА ОЦЕНУ И ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ КОЈУ ЈЕ
МОЊА ЈОВИЋ ПРЕДАЛА ПОД НАСЛОВОМ **УТОПИЈА И ДИСТОПИЈА У СРПСКОЈ
ПРОЗИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА**

Датум: 16. мај 2018.

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовео комисију:

25. април 2018. године

Наставно–научно веће Филолошког факултета у Београду.

2. Састав комисије са знаком имена и презимена сваког члана, звања, назив уже научне области за коју је изабран у звање, датум избора у звање и назива факултета, установе у којој је члан комисије запослен:

1. др Предраг Петровић, ванредни професор, Српска књижевност 20. века, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.

2. др Јован Делић, редовни професор, Српска књижевност 20. века, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2009.

3. др Петар Пијановић, редовни професор, Српска књижевност, Учитељски факултет у Београду, 2006.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме:

Моња (Бошко) Јовић

Датум рођења, општина, република:

20. јул 1977, Загреб, СФРЈ, Хрватска

Датум одбране, место и назив мастер рада:

10. октобра 2008, Филолошки факултет у Београду

Читање јесени: Црњански и Флобер

Научна област из које је стечено академско звање магистра наука:

Српска књижевност

III НАСЛОВ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

УТОПИЈА И ДИСТОПИЈА У СРПСКОЈ ПРОЗИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација мср Моње Јовић има 250. страница и подељена је у следећа поглавља: 1. Увод (стр. 1–32): Књижевнокритички контекст. Књижевнотеоријски контекст. Књижевноисторијски контекст. 2. Осврт социјалистичке утопије (стр. 33–72): Биоетика као последње искушење капитализма у роману *Плати на носи* Ђорђа Јовановића. Биоетика као средство оспоравања утопијског: *Проналазак Атханатика* Владана Деснице. 3. Пукотина у социјалистичкој утопији (стр. 73–100): Апокалиптична сатира социјализма: *Снег и лед* Ериха Коша. 4. Ка крају социјалистичке утопије (101–121): Биоетика као последње искушење утопије: критичка утопија Ивана Ивањија *На крају остаје реч*. 5. Репризирање краја света: антрополошке повести Борислава Пекића (стр. 122–186): Биоетика у контексту рата са природом у *Беснилу*. Поновљене апокалипсе у роману *1999*. Машинска цивилизација у *Атлантиди*. 6. Ограничена апокалипса (стр. 187–224): крај епохе социјализма у делима Војислава Деспотова. Увод: симулација и симулакрум у делу Војислава Деспотова. Симулација уметничке утопијске енклаве у *Европи број два*. Меморијална дистопија у *Дрводељи из Хабисала*. 7. Завршни осврт на утопију и дистопију у српској прози друге половине двадесетог века (225–230). 8. Литература (231–250).

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

У уводу дисертације кандидаткиња као циљ истраживања наводи успостављање једног могућег развојног лука који су у систему српске књижевности оцртала дела са утопијско-дистопијским тематско-мотивским предзнаком. Услед сложености и интердисциплинарне ширине појма *утопија*, те популарног карактера великог дела ове врсте књижевне праксе, српска наука о књижевности се ретко дотицала темељног позиционирања одређене групе дела у овај жанр. зато кандидаткиња даје компаративни преглед позиције утопије и дистопије у англо-америчкој науци о књижевности, те развоја утопијских студија. Овај компаративни прилаз заступљен је кроз цео рад, као покушај да се утопијско-дистопијски комплекс у српској књижевности доведе у везу са ширим, најчешће англо-америчким оквиром.

Двадесети век створио је два велика утопијска наратива: источни, комунистички, и западни, капиталистички. Оба су претендовала на коначно достизање утопије и на стварање најбољег од свих могућих светова, и оба су, до краја века, успела да покажу своје мрачно дистопијско наличје. Током тог периода српска књижевност се развијала у

контексту заједничке југословенске државе. Положај Југославије, између ова два утопијска пројекта, био је унеколико амбивалентан. Покушај да се образује социјализам са људским ликом, који ће баштинити најбоље од оба света, изградио је динамичан културни образац, по свој прилици јединствен у контексту Источног блока. Опијен вером у могућност стварања новог, југословенског идентитета, који ће обрисати дубоке историјске разлике и непријатељства међу заједницама које су ушле у састав заједничке државе, југословенски социјализам представљао је посебан, самосвојан утопијски пројекат. Његова се фундаментална мањкавост показала са рушењем Источног блока: утопијски сан са почетка брутално је удављен у дистопији трагичног краја Југославије.

Кандидаткиња истиче да се утопијско-дистопијски тематско-мотивски комплекс у српској књижевности, којим се она приближила жанру у светским оквирима, развијао се између ове две ободне тачке: рађања и развоја југословенског социјализма и његовог коначног уништења. Тај развој амблематично почиње личношћу и делом књижевника који је сопствени живот уградио у темеље југословенске утопије: Ђорђа Јовановића (1909-1943). Овај предратни левичар, представник најправовернијег крила покрета социјалне литературе између два рата, књижевни идеолог и полемичар, погинуће у партизанском одреду, за идеју новог света правде и једнакости. Непосредно пре тога, скривајући се од Гестапоа у окупираном Београду, написаће једно од најнеобичнијих дела у својој генерацији, чијом интерпретацијом Моња Јовић започиње аналитичке део истраживања.

Роман *Плати на носи* (1948), сатирична идеолошка критика капитализма, израшће у узнемирујућу дистопијску слику света у ком су све манифестације живота комодификоване, претворене у робу, а свет се претворио у испразно друштво спектакла. Све то Јовановић ће прожети за своје време необичним и узбудљивим метанаративним стратегијама које заслужују поновно читање и упућују на знатно касније књижевне токове. Кандидаткиња примећује да је у српску књижевност Јовановић ће на велика врата увести биоетичку проблематику, која се начелно развијала у контексту научно-фантастичног и утопијско-дистопијског жанра. Темелно разумевање да поигравање хуманим биолошким датостима може радикализовати неједнакост међу људима, биће након Јовановића додирнуто и у другим делима српске књижевности. Овај сатиричар биће идеолошки канонизован након Другог светског рата, заједно са другим књижевницима који су животе дали за југословенску утопију. Ипак, за његову слободну мисао у тој утопији неће бити места: Јовановићева сатира биће намерно потиснута у годинама у којима је сатирична књижевна пракса сматрана идеолошки и политички недопустивом и непожељном. Тако ће се репресивни систем Краљевине Југославије, који је Ђорђа Јовановића као комунисту хапсио и затварао, неочекивано продужити у пројекат врлог новог социјалистичког друштва, које је са сујеверним опрезом ућуткивало критичке гласове.

Ова пракса одузимања права на слободно уметничко изражавање одјекнуће у следећем делу које кандидаткиња узима у разматрање: *Проналаску Атханатика* (1957) Владана Деснице (1905-1967). Као књижевник који није био „на линији“ и није показивао адекватну спремност за стварање у складу са прописаним идеолошким нормама, Десница се после рата, у својим стваралачки најзначајнијим годинама, нашао на удару културних

комесара, којима се супростављао више уметничким гестом него стварном живом полемиком, за коју је бивао доследно онемогућаван. *Проналазак Атханатика*, проза која је ушла и у састав најчувенијег Десничиног романа, *Прољећа Ивана Галеба*, да би у проширеном облику била објављена тек након пишчеве смрти, представља једини истински антиутопијски наратив у контексту наше прозе друге половине двадесетог века. У њему Десница темељно подрива могућност озбиљног заснивања књижевног утопијског пројекта, критикује домен у коме се оваква књижевност на првом месту ствара – домен научне фантастике – као неутемељен и произвољан, уметнички безвредан и егзистенцијално промашен. Усређитељски пројекти утописта свих врста сагледавају се у том контексту као штетна, тоталитарна пракса, која онемогућава природан развој и представља упадицу у ход историје, мрвећи малог човека и одузимајући му слободу избора. Овде се биоетичка проблематика потеже у контексту проблема неједнакости међу људима, само што та неједнакост више није класна, већ егзистенцијална – она у праву на живот. Бавећи се вечним егзистенцијалним питањима и указујући на мањкавост сваког утопијског мишљења, Десница далековидо опажа пукотину у југословенској утопији.

Оно што се код Десница отвара као пукотина, код Ериха Коша (1913-2010), писца са других идеолошких позиција, додатно се продубљује. Кошева беспрекорна биографија предратног комунисте и партизанског борца није отупила његов критички апарат. Из Кошевог романа *Снег и лед* (1961), истиче Моња Јовић, избија разочарање у реализацију утопијског пројекта југословенског социјализма. Анализирајући друштвене мане и слабости у својим претходним делима, у овом роману Кош одлази даље и ствара апокалиптични хоризонт новог леденог доба на који, у контексту хладноратовске атмосфере, осуђује и друштво ком припада и цео свет. Фокус Кошеве критике је, парадоксално, исти као и код Јовановића: обојица сликају свет огрезао у социјалној неједнакости и неправди, само што је код првог то америчко друштво спектакла, а код другог југословенско друштво спектакла, код првог је на делу критика капитализма, код другог критика социјализма. У оба случаја наратив се посредује перспективом масовних медија који су средство у рукама привилегованих елита. Кошев роман најављује пропаст југословесног утопијског пројекта: он ту пропаст, пре свега, види у темељном хибрису неједнакости. Уколико и социјалистичка друштва афирмишу значајно социјално раслојавање, губи се њихова специфична разлика у односу на капиталистички систем и њихова се пропаст као последица сама намеће. Кош остаје разочарани пророк краја утопије у коју је истински веровао, за коју се залагао и која је представљала идеолошки и културни видокуруг његовог света. Чини то почетком шездесетих, пре догађаја из 1968, који ће најавити дезинтегришуће тенденције у Југославији.

На самом прагу осамдесетих јавља се Иван Ивањи (1929) са необичном критичком утопијом *На крају остаје реч* (1980) којој је посвећено следеће поглавље дисертације Моње Јовић. Књижевним практиковањем критичке утопије српска књижевност се у Ивањијевом делу приближава трендовима светског тока: она то чини и тематиком, која се измешта у далеку будућност човечанства. Ивањијева преокупација је глобална, фокусирана на судбину човечанства из које се југословенски контекст у потпуности

изгубио. Тиме Ивањи најављује будуће романе Борислава Пекића, који се такође окренуо општечовечанској проблематици у свом антрополошком трокњижу. Ивањи задржава биоетичку константу видљиву код Јовановића и Деснице. И његов уређени свет будућности критикује се са становишта темељне неједнакости између људи и њихових вештачки створених парњака, вељуди, који се одгајају као резерве органа. Најснажнија алузија на југословенски социјализам могла би се у Ивањијевом делу тражити у његовом тематизовању темељног друштвеног консензуса оличеног у завету ћутања. Ивањијево друштво будућности ћути о фундаменталном греху сопственог света, баш као што су људи прошлих времена ћутали док се поред њих одвијао пројекат Холокауста. И југословенско друштво било је засновано на кодексу ћутања, у ком се непријатне истине и дезинтегришући елементи непрекидно заобилазе и за које нико није спреман преузети одговорност. Ивањијев роман слика нову револуцију: у уоквирености једне начелно успешне утопије отвара се нови утопијски хоризонт, нови правац обликовања друштва. У оквиру југословенског социјализма постојала је потреба за оваквим реформаторским пројектом који никада није истински предузет. Ово оклевање довело је до коначног распада земље о којој се маштало над пепелом Другог светског рата и револуције.

Најважнији, темељни утопијско-дистопијски пројекат у систему српске књижевности, креирао је Борислав Пекић (1930–1992). Својим антрополошким трокњижем који чине *Беснило* (1983), *1999* (1984), и *Атлантида* (1988), Пекић је српску књижевност увео у врх светског жанровског канона. Поигравајући се у *Беснилу* конвенцијама романа о вирусу убици, биотрилера – Пекић је исписао узбудљиву критику западне цивилизацијске парадигме чији цивилизаторски напори не признају свет других и другачијих, угрожавају природу и човека доводе до рубних простора хуманог идентитета, да би у каснијим делима увео постхуманистичку перспективу, у којој се људско биће мења на нивоу генетике и трагичног срастања са технологијом. Границе човека, дезинтегрисане у *Беснилу*, губе се у андронидима из *1999* и *Атлантиде*. Од својих претходника, Пекић баштини биоетичку проблематику, највише изражену у *Беснилу*. Пекићев наратив се измешта из југословенског и балканског контекста и помера у западне центре моћи: Велику Британију и Сједињене Америчке Државе, деконструишући мит о прогресивној западној цивилизацији. Она се у Пекићевим романима слика у оквиру материјалистичке, машинске парадигме. Овим гестом Пекићево дело најављује глобализацијске тенденције које ће пратити пад Источног блока утичући на укидање разлика између два света: нови цивилизацијски центар постаће Запад, који ће своју машинску парадигму проширити на читав свет. Пекић остаје доследни антрополошки песимиста, који људска бића доживљава као темељно погрешна, због њихове вечне склоности ка перпетуалној митологизацији историје, која онемогућава суочавање са основним проблемима човековог цивилизацијског пројекта. Те проблеме Пекић везује за бирање цивилизацијског пута који подразумева материјалистички развој и занемаривање духовних страна човековог бића. Духовне аспекте хуманитета Пекић везује за развој у хармонији са природом, а рат против природе схвата као један од човекових темељних хибриса. Пекићеви људи и роботи представљају глобалну метафору света у коме живимо, у коме само неколицина претендује на истинску

људскост, оличену у духовности. Већи део човечанства већ је одавно машинизован, претворен у функцију у једном мртвом механичком систему који човеку нема шта да понуди. Тематизујући један од кључних топоса жанра: рат људи и машина, побуну интелигентних машина против човека, Пекић, према Моњи Јовић, поставља темељна питања човекове егзистенције у цивилизацијском контексту, читљива и приступачна из угла било које постојеће културе у савременом свету. Отуда Пекићево дело плени својим универзалним карактером и представља најзначајнији допринос српске књижевности светском научно-фантастичном и достојанском канону. Пекићево човечанство доживљава поновљене апокалипсе, у свету над којим лебди сенка нуклеарне претње. Исток и Запад постају тако два супростављена дистопијска концепта, оличена у тастеру којим је могуће започети нуклеарни холокауст. У том контексту, сумрак југословенске утопије више не изгледа важан: Пекић се окреће човечанству и темељним питањима његовог опстанка и планетарне будућности: уништењем екосистема, поигравањем биоинжињерингом, развојем вештачке интелигенције и нуклеарном претњом.

Елегију социјалистичке утопије, према Моњи Јовић, исписује Војислав Деспотов (1950-2000), тематизујући, у постмодернистичком кључу, проблем аутентичности човека и његовог окружења на крају двадесетог века. Писац са неоавангардним коренима, Деспотов се окреће питањима смисла уметности на крају века који сведочи дезинтегришућим тенденцијама краја реалности. Сасвим у складу са својом поетиком, Деспотов се фокусира на проблеме симулације и симулакрума и доследно кроз своја три последња романа гради мотив замењеног света. У *Јесени сваког дрвета* (1997), роману који представља опроштај од социјалистичке утопије и слика замену њених културних образаца западњачким симулакрумима, Деспотов уводи ликове уметника који губе смисао стварања јер нестаје центар у односу на који су могли заузимати положај одабране маргине. Децентрираност света која настаје распадом Источног блока доводи до крвавог распада југословенске социјалистичке утопије, чему се Деспотов враћа у *Европи број два* (1998), сликајући уметника који у гесту радикалног ескапизма напушта простор зараћеног Балкана и одлази у утопијску уметничку комуно реплике Европе у далеком Сибиру. Тако се уметничка енклава смешта на крајњи исток Истока: у пространства Сибира у којима је робовским радом изграђена полудовршена копија читавог континента, као прилика за нови почетак, за радикалну уметничку интервенцију у којој ће бити створен нови свет вреднији постојања. Субверзија коју би таква, утопијска уметничка пракса, требало да представља, троши се у испразној изолацији једног утопијског пројекта који је изгубио сваки истински контакт са светом па отуда не може ни најмање да га промени. Распад Југославије се алегорички слика и у наредном роману *Дрводеља из Набисала* (1999) у коме Деспотов приказује дистопијско тоталитарно друштво у ком званична државна доктрина, окренута радикалном култу предака, захтева реплицирање одраза умрлих грађана. Тако реплике бивших људи, а потом и бивших ствари, преплављују простор Набисала не остављајући живима место за живот и уводећи читаво друштво у пројекат тоталне хипермнезије, и један некрофилски, бизарни култ предака који напослетку условљава бомбардовање Набисала од стране земаља који такву политику и идеологију не одобравају. У овој

оригиналној слици наслућујемо одјек доминације националистичких митологема окренутих предачким култовима националних историја, које су представљале идеолошки хоризонт распада Југославије.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ

Милинковић, Моња. „Тумачење Борхесове кратке приче *Чекање*“, *Школски час*, Год. 25, бр. 3/4 (2007), стр. 118-131.

Јовић, Моња. „Улицом несталих кестенова: јеврејска тема код Данила Киша“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LVIII, стр. 579-609.

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Кандидаткиња је у свом истраживању одабрала дела са ангажованим предзнаком, у којима је јасно уочљива методологија спознајног онеобичавања и протокол читања оличен у осцилацији повратне информације. Уочене су тематско-мотивске константе у делима са утопијским и дистопијским усмерењем: биоетичка проблематика, стварност посредована медијима, постхуманистички мотиви, апокалипса и крај познатог света, утопијска енклава. Поред ових темељних заједничких карактеристика, у питању су дела различитих и разнородних поетика, која рефлектују специфичан историјски тренутак у нашој књижевности. Како се српска књижевност друге половине двадесетог века развијала у контексту заједничке јуословенске државе и њеног јединственог културног обрасца, развој утопијско-дистопијског комплекса је позициониран у односу на успон и пад југословенске социјалистичке утопије. Свако од одабраних дела смештано је даље и у контекст жанра, кроз праћење порекла доминантних тема, мотива и књижевних поступака.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање се заснива на најзначајнијим теоријским увидима везаним за утопију и дистопију, које савремена наука о књижевности изучава у контексту научне фантастике. Одабрани теоријски оквир ослања се на најшири научни консензус, утемељен на Сувиновим појмовима спознајног онеобичавања и новума, те протокола читања оличеног у осцилацији повратне информације. Утопија и дистопија се тумаче у контексту социјално мотивисане научне фантастике, која има изразито дидактички и субверзивни карактер, будући да слика алтернативни друштвени поредак, који у крајњем рецепцијском исходу код читаоца производи темељно преиспитивање социјалних претпоставки друштва ком припада. Даље истраживање у контексту српске књижевности тако је темељно усмерено истраживањима, теоријским поставкама и терминима Дарка Сувина, Фредерика Џејмсона, Лимана Тауера Сарцента, Марка Анженоа, Тома Мојлана и др.

IX ПРЕДЛОГ

С обзиром на то да је у питању опсежно и детаљно истраживање чији су резултати важни за тумачење и вредновање српске прозе друге половине прошлога века, препоручујемо Наставно-научном већу Филолошког факултета и Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду да рад под насловом *Утопија и дистопија у српској прози друге половине двадесетог века* прихвате као докторску дисертацију а кандидаткињу Моњу Јовић позову на усмену одбрану пред овом комисијом.

Чланови комисије:

др Предраг Петровић,
ванредни професор Филолошког факултета у Београду

др Јован Делић,
редовни професор Филолошког факултета у Београду

др Петар Пијановић,
редовни професор Учитељског факултета у Београду